

Een betwist probleem : de translitteratie van Griekse in Latijnse lettertekens *

door

H. LECLERCQ

Wie er zou aan denken in een tekst in Latijnse lettertekens een naam of een woord in Arabische, Cyrillische of Hebreeuwse tekens in te lassen, zou het gevaar lopen van pedanterie beschuldigd te worden of minstens zijn tekst voor een aantal lezers onduidelijk te maken. Volgens de linguïst André Martinet¹, is dit niet het geval met de Griekse letters : het Grieks is de enige taal met niet-Latijnse lettertekens waarin men de originele spelling kan behouden zonder het zo even vermelde dubbele gevaar tegemoet te gaan. Het is nochtans niet ondenkbaar dat voor sommigen een in het Grieks gestelde bibliografische steekkaart evenveel moeilijkheden biedt als een Russische boektitel voor anderen. Er kan opgemerkt : die Griekse, resp. Russische woorden moeten dan maar in Latijnse lettertekens omgezet worden. Doch indien elke bibliotheek, steunend op eigen taal, een oplossing zou gaan zoeken, dan zouden de opzoekingen, die door de onkunde van Grieks of Russisch onmogelijk gemaakt werden, haast evenzeer bemoeilijkt worden. In deze tijd van internationale samenwerking was het te verwachten dat naar een universeel systeem zou gezocht worden.

In deze bladzijden onderzoeken we eerst de betekenis van de term translitteratie, vervolgens wijzen we op het project van een internationaal translitteratiesysteem door de ISO (*International Standard Organisation — Organisation internationale de normalisation*), tevens vermelden we andere translitteratieprojecten.

De term *translitteratie* wordt in verschillende betekenissen gebruikt. A. Dain² noemt de echte translitteratie de overgang in eenzelfde schrift van een oudere naar een nieuwe vorm (bv. van uncial naar minuskel), daarnaast onderscheidt hij een andere translit-

(*) Deel van een lezing in de Maatschappij gehouden op 15-3-1964 onder de titel : *Transcriptie en translitteratie van persoonsnamen die in Griekse bronnen voorkomen*. We hebben dankbaar gebruik gemaakt van de aan- en opmerkingen die tijdens de bespreking geformuleerd werden.

(1) *A Project of Transliteration of Classical Greek*, *Word* 9 (1953), p. 152.

(2) *Les Manuscrits*, (*Collection d'Etudes anciennes*), Paris 1964, 2de uitg., pp. 125-126.

teratie, „le métagrammatisme”, die hij bepaalt als de overgang van een alfabet naar een ander³. W.Gs Hellinga⁴ noemt translitteratie het overschrijven, letter voor letter, van een handschrift; deze bewerking wordt door anderen transcriptie geheten⁵.

Het is opvallend hoe verschillend de definities zijn die door de woordenboeken voor transcriptie en translitteratie gegeven worden, het mag tevens genoteerd dat zelden in eenzelfde woordenboek beide termen verklaard worden. Het kan derhalve zijn nut hebben de bepaling van een gespecialiseerd woordenboek, dat van Ae. Springhetti, te signaleren; translitteratie is: *substitutio litterarum alphabeti cum congruentibus alterius alphabeti, quod non nimis sollicitum est de vera sonorum representatione*⁶. Deze bepaling komt dus overeen met deze van wat Dain „le métagrammatisme” noemt, en met de bepaling van de translitteratiecommissie van ISO: *la translittération consiste à représenter les caractères ou signes d'un alphabet par ceux d'un autre, en principe lettre par lettre*⁷.

De translitteratie is dus te onderscheiden van de transcriptie die de omzetting van de tekens of klanken van een alfabet in die van een ander beoogt. Het grote voordeel van de translitteratie is dat men geen rekening moet houden met de uitspraak. Er moet hier niet uitgeweid worden over de manier waarop de Grieken hun taal uitspraken, hier weze slechts opgemerkt dat geen gewag mag gemaakt worden van „het” Grieks, daar zowel in die tijd als in de ruimte een grote verscheidenheid bestond⁸.

In functie van de bibliografie en van de bibliotheconomie wordt sedert 1952 door de vermelde *International Standard Organisation* een oplossing gezocht voor het probleem van de translitteratie van de tekens van verschillende alfabetten, o.a. het Griekse, in Latijnse lettertekens. De translitteratie die de ISO beoogt moet niet alleen automatisch zijn, dit betekent, kunnen gebruikt worden door een persoon die het Grieks niet machtig is, maar ze moet ook in omgekeerde richting bruikbaar zijn, d.i. van de getranslittereerde tekst

(3) In het eerste geval gebruikten de Grieken de term metakharaktērismos in het tweede metagrammatismos.

(4) *Principes linguistiques d'éditions de textes, Lingua* 3 (1952-53), pp. 295-308. In deze zin wordt de term translitteratie ook meermaals gebruikt in de reeks *Zwolve drukken en herdrukken*, bv. L. Roose, *Religieuze poësie van Cornelis Crul*, Zwolle 1954, p. 38.

(5) Bv. A. Bataille, *Les Papyrus, (Traité d'Etudes byzantines II)*, Paris 1955, p. 15.

(6) *Lexicon linguisticae et philologiae (Latinitas perennis VI)*, Romae 1962, s.v. *traslitterazione*. Vgl. de bepaling in *Van Dale's Nieuw groot woordenboek van de Nederlandse taal*, 8ste druk (1961), s.v. *translitteratie* (in vorige uitgaven kwam dit trefwoord niet voor).

(7) Cf. Document 708/101 (ISO/TC46-Documentation).

(8) Men denke aan de vele dialecten, aan de evolutie in de loop van de eeuwen en aan de invloed van het Oosters milieu op het hellenistisch Grieks.

moet men zonder mogelijkheid tot verwarring naar de originele tekst teruggaan. Tot een oplossing is men nog niet geraakt. Zoals het met alle internationale ondernemingen het geval is, wordt ook hier heel wat tijd in beslag genomen.

Nadat in 1952 het probleem werd gesteld, diende Frankrijk in 1954 het voorontwerp in, dat door de nationale commissies⁹ besproken en geammendeerd werd. De resultaten van de besprekingen op nationaal vlak werden in 1956 gepubliceerd. Grote moeilijkheden rezen op: sommige landen wilden onderscheid maken tussen de translitteratie van Oud- en Modern-Grieks, andere landen niet; daarbij kwam dat in de meeste landen een gevestigde traditie bestaat. Het project tot aanbeveling werd ingediend in 1959, een tweede in 1960. Tijdens de vergaderingen die in 1963 gehouden werden, werd de aandacht besteed aan de definities van transcriptie, translitteratie en romanisatie en werden volgende principes vastgelegd: dubbelzinnigheid moet vermeden; één letter moet zoveel mogelijk door één letter weergegeven worden; zo weinig mogelijk diacritische tekens moeten gebruikt worden; de translitteratie moet ook toelaten naar de originele taal terug te gaan; zulk een systeem moet tenslotte door iedereen aanvaardbaar zijn en aanvaard worden. Uit de resoluties van vermelde vergaderingen kon men afleiden dat de translitteratie van Griekse in Latijnse lettertekens niet ter sprake kwam. Einde 1963 werd een derde project tot aanbeveling aan de verschillende nationale commissies, in het totaal tweeëndertig, voorgelegd. Hopelijk zullen de resultaten gepubliceerd zijn wanneer deze bladzijden verschijnen.

Terwijl het ISO-project zich aan alle Griekse teksten, zonder onderscheid van plaats of tijd interesseert, zijn hier andere studies te vermelden die zich beperken tot de translitteratie van het klassieke Grieks.

De belangrijkste studie is deze van A. Martinet die in 1953 verscheen: *A Project of Transliteration of Classical Greek*¹⁰. Het doel van dit project, dat onafhankelijk van het ISO-project werd gepubliceerd, is de overgang van het oorspronkelijke naar de translitteratie en omgekeerd, zonder moeilijkheden mogelijk te maken. Om dit te bereiken stelde Martinet voor elke Griekse letter verschillende vragen, waarvan hier de voornaamste: welke Latijnse letter

(9) De Belgische commissie staat onder het voorzitterschap van Dr. F. De Vrieze, Adjunct-Conservator van de Koninklijke Bibliotheek, die, evenals de secretaris, de Heer L. D'Haenens ons herhaaldelijk nuttige inlichtingen verstrekke.

(10) *Word* 9 (1953), pp. 152-161. De translitteratieprincipes van Martinet vindt men toegepast door J. Puhvel, *Greek Etymologies, Language*, 30 (1954), pp. 454-457. Martinet vulde zijn translitteratiesysteem aan: *Crisis, Elision and Aphaeresis. A Supplement to a Project of Transliteration of Classical Greek, Word* 11 (1955), pp. 268-270.

komt op dezelfde plaats in het alfabet; welke Latijnse letter is van hetzelfde prototype afgeleid; welke Latijnse letter werd gebruikt om de Griekse letter in leenwoorden weer te geven, en omgekeerd, voor welke Latijnse letter werd de Griekse letter gebruikt in woorden die aan het Latijn door het Grieks werden ontleend?

Martinet, die bij het publiceren van zijn grondig artikel zeer waarschijnlijk niets kon afweten van het ISO-project, nodigde alle vakgenoten uit hun opmerkingen nopens zijn voorstel te laten worden. Slechts één reactie konden we hierop vaststellen, nl. van M.F. Galiano, *Sobre un proyecto de transliteración del Griego clásico*¹¹, die in grote lijnen Martinet's voorstel bijtreedt en in een nota melding maakt van het ISO-project. De Franse graecist L. Roussel¹², geeft een enigszins afwijkende translitteratie, hij vermeldt niet het project van Martinet, wel dat van ISO. Uitvoerig werd het translitteratievoorstel van de ISO behandeld door M.M. Barroso de Albuquerque en M.d.L. Flor de Oliveira¹³, die erop wijzen dat het utopisch is de dubbelzinnigheid te willen uitschakelen, wanneer men rekening houdt met de beperkte mogelijkheden die de Latijnse lettertekens bieden.

De vraag kan gesteld of het zijn nut heeft een Griekse tekst te translittereren, want het is duidelijk dat het behoud van een woord in zijn oorspronkelijke vorm, althans wat het Grieks betreft, grote voordelen biedt. A. Martinet verdedigt in zijn geciteerd artikel het principe van de translitteratie uit besparingsoverwegingen: het herhaald veranderen van Griekse en Latijnse lettertekens verhoogt de kosten van het zetwerk, deze onkosten zijn niet in verhouding tot de voordelen die het behoud van een woord in de oorspronkelijke vorm meebrengt¹⁴. Het is echter opvallend dat de recensenten van het vermelde werk van Roussel¹⁵ zeer scherpe kritiek uitoefenen op de translitteratie, omdat ze de lectuur bemoeilijkt. O.i. moet onderscheid gemaakt tussen de translitteratie van persoonsnamen en andere woorden. Wat de *persoonsnamen* betreft kan men zowel de transcriptie als de translitteratie verdedigen, de voorkeur die men aan een van beide systemen geeft hangt af van het standpunt dat

(11) *Antidōron Hugoni Paoli oblatum. Miscellanea philologica, Pubbl. dell' Ist. Filol. class.* 8), Genova 1956, pp. 124-136).

(12) *L'„Aspect” en grec attique*, (Publ. Fac. Lett. Univ. Montpellier 12), Paris 1958, cf. *Avertissement* p. 5. Deze translitteratie wijkt licht af van deze door dezelfde auteur gebruikt in *La Prononciation de l'attique classique*, Paris 1921.

(13) *La translittération des caractères grecs, Euphrosyne* 3 (1961), pp. 249-252.

(14) *Word* 9 (1953), p. 152.

(15) A. de Foucault, *Bull. Ass. G. Budé* 1960, pp. 299-301, M. Leroy, *Antiquité class.* 29 (1960), pp. 224-225 en J. Vergote, *Rev. b. Phil. Hist.* 38 (1960), pp. 229-230. Dit standpunt wordt gedeeld door E. de Strycker in zijn recensie van S. Zeppi, *Protagora e la filosofia del suo tempo (Pensatori antichi e moderni* 58), Firenze s.d. (1961), (*Antiquité class.* 32 (1962), p. 234).

men inneemt. Wie een naam vermeldt om over een persoon iets mede te delen, kan de naam gewoonweg transcriberen en zal liefst nog de Latijnse transcriptie kiezen¹⁶, wie zich echter op een onomatisch standpunt plaatst en een in het Grieks betuigde persoonsnaam¹⁷ in Latijnse lettertekens wil neerschrijven, kan niet anders dan letter voor letter translittereren¹⁸. Waar het mogelijk is dient de voorkeur natuurlijk steeds te gaan naar het behoud van de persoonsnaam in de oorspronkelijke spelling. Er zijn echter gevallen waar men op de translitteratie aangewezen is, men denke aan het argument van Martinet dat we hoger vermeldden, of aan het probleem dat gesteld wordt in gedactylografieerde licentieproefschriften op een onomatisch onderwerp.

Wat het translittereren van Griekse woorden zonder onderscheid betreft, menen we dat dit slechts in één geval aanvaardbaar is, nl. op bibliografische steekkaarten in een instelling die ook door Grieks-onkundigen bezocht wordt; in andere gevallen is het translittereren van zinnen, laat staan van hele teksten, uit den boze.

(Aug. 1964)

P.S. Hier kan vermeld dat op het *Deuxième Congrès international de Dialectologie générale* te Marburg/Lahn (1965) een sectie voor transcriptiesystemen voorzien wordt.

(16) Wie de Latijnse transcriptie kiest sluit tevens aan bij de humanistische traditie in de Nederlanden; cf. M.v.N.'s Taaltuin 631: Platoon of Plato (De Standaard, dagblad, 6-3-1963).

(17) De moeilijkheden vergroten nog van het ogenblik dat men met niet-Griekse namen in Griekse bronnen te doen heeft, men denke aan de vele vreemde namen die in de Griekse Papyri van hellenistisch Egypte voorkomen.

(18) Cf. H. Leclercq, *Note concernant la translittération en caractères latins des noms de personne attestés par les sources grecques*, *Orbis* 13, 1 (1964), pp. 299-308.